

Bethlen István és a világgazdasági válság

Szávai Ferenc

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

KIVONAT

Bethlen István 1921. április 14-én kapott megbízást Horthy Miklós kormányzótól a miniszterelnöki funkció betöltésére. Neve egy korszakot szimbolizál, több mint tíz esztendeig a bethleni konszolidáció fűződik nevéhez. A kormányzás azonban nem volt zökkenőmentes, több konfliktusa keletkezett az ellenzékkel, a nemzetközi életben is. Szimbolikusan 1926 őszén lemondott, amit Horthy nem fogadott el. Valóságosan a világgazdasági válság idején kerül sor a tényleges lemondására, a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, ebben milyen tényezők játszottak szerepet, különösen a világgazdasági válság. Beszédei, írásai és korabeli és mai szakirodalom ad magyarázatot a probléma összetett megközelítésére.

KULCSSZAVAK: világgazdasági válság, a konszolidáció válsága, optáns perek, frankhamisítási botrány

„Tisztelt barátaim! Erre a munkára kell nekünk vállalkoznunk a következő tíz esztendőben. Ha nem én, úgy az, aki ezt a munkát végrehajtja...”¹

Amikor Bethlen István miniszterelnök száz éve vállalta az ország vezetését, a gazdasági körülmények nem voltak túl biztatóak. Tíz éve miniszterelnök, amikor egy pártrendezvényen

1 Bethlen II 1933, 323. Hitvallás-tétel miniszterelnökségének tízéves jubileumán (1931. április 21. Egységes Párt).

hitvallást tett, a világgazdasági válság szorításában mintegy négy hónappal lemondása előtt. Valóban az utolsó tíz évet oly erőpróbának nevezte, amit sikerrel állt ki a nemzet, szinte háborús teljesítményt hajtott végre. A következő tíz esztendőre kijelölte a feladatokat, kötelességet Európával és a világgal szemben. Ugyanakkor mintegy utalást tett arra is, hogy nem feltétlenül ő maga végzi el azt, hanem olyasvalaki, aki erre képes. Vizsgáljuk meg Bethlen István felfogását a világgazdasági válságról, hogy végül lemondásában mennyire volt meghatározó a nemzetközi gazdaság visszaesése, ami rendkívüli hatást gyakorolt a háború után talpra- és új pályára állított magyar gazdaság számára. Vizsgáljuk meg azt is, hogy Bethlen István milyen diagnózisokat adott a válságra, azok esetleges kezelésére!

A gazdasági rekonstrukció a válság előtt, a bethleni konszolidáció.

A Horthy-korszak gazdasági fejlődésében az ipar növekedése több szakaszban ért el jelentős eredményeket. A békediktátum utáni kihívásokra, az önálló gazdaság megteremtésére jó válaszokat adtak a gazdaság irányítói és szervezői. Farkasfalvi Sándor a *Statisztikai Szemlé*-ben 1930-ban összehasonlította az 1921. és 1928. évi ipari fejlődést. Ebben arra az eredményre jutott, hogy a gyárak számát tekintve 70,8%-kal, a termelési értékük pedig 50,1%-os növekedést mutatott. A gyáripar 20-25%-kal nagyobb termelést ért el 1928-ban, mint 1921-ben. A gyáripar nyolc küzdelmes év után – melyben állandóan erősödött – az 1913. évi termelési eredményektől már csupán 10%-kal maradt el.²

A legújabb szakirodalomban is megjelenik már a Horthy-korszak gazdaságának árnyaltabb bemutatása, miszerint főleg Maddison adatai alapján a 20. század elején kis mértékben közeledett Magyarország a nyugat-európai gazdasághoz, a folyamat az első világháború éveiben csúcsosodott ki, amikor a magyar fejlődési szint a nyugat-európai átlag 60,4 százalékát tette ki. A világgazdasági válság előestéjén elérte az 57,1 százalékot, aztán 1939-ben a nyugat-európai átlag 58,3 százalékát, ami az első világháború előtti időszak relatív gazdasági fejlettségét jelentette.³

A népszövetségi kölcsön folyósítását követő első pénzügyi év (1924. július 1-től 1925. június 30-ig) rendkívül sikeres volt. A költségvetési egyensúly helyreállításával ugyanis lehetőség nyílt a kereskedelem újraindítására. A korábbi deficites mérleg helyett az ország 63 millió aranykoronás többlettel zárt.

A második pénzügyi évben a sikorsorozat folytatódott, Smith főbiztos Magyarország valutabiztonságát már ekkor stabilnak értékelte és véleménye szerint a költségvetési egyen-

2 Farkasfalvi 1930, 20–28.

3 Tomka 2011, 101–179., 168. old táblázata.

súly állapotát is sikerült megközelíteni. A kölcsön egy részét az állami apparátus újjászervezésére fordították.

A munkaerőpiacon is fellendülés volt tapasztalható. A kölcsönt követő második pénzügyi évben egy év alatt negyedével sikerült csökkenteni a munkanélküliek számát úgy, hogy közben a közigazgatás átszervezése miatt rengeteg köztisztviselőt kellett elbocsátani. 1926 júniusában a főbiztos megbízatása lejárt. A kölcsön révén befolyt 253,8 millió aranykorona nemcsak a költségvetési deficit fedezésére volt elegendő, hanem nagyarányú állami befektetéseket is lehetővé tett.

A népszövetségi hitelnek az igazi jelentősége a gazdaság újjáépítésében volt, egyben megnyitotta az utat a külföldi tőkebefektetések előtt.

A kölcsön elsősorban kötvények formájában került külföldi pénzpiacokra. Ezeket alacsony kurzuson, magas kamatláb mellett viszonylag könnyen sikerült elhelyezni, elsősorban a londoni és a New York-i tőzsdén. A hitelkötvényeket a magyaron kívül hét valutában bocsátották ki. Az 1924. évben a pénzügyi helyzet a vártnál jobban alakult, a javulás is gyorsabb ütemű lett.⁴

A helyes gazdaságpolitika (kreatív gazdaságpolitika⁵), a kihívások felismerése, az alkalmazkodás a nemzetközi változásokhoz megfelelő válaszokat tudott adni a lehetőségek felismeréséhez. A gazdasági, politikai elit összefogása jellemezte ezt a folyamatot. A kormányzati politika a megváltozott körülmények hatására nagy súlyt fektetett az ipar támogatására, új iparágak kifejlesztésére. Az állami és magánvállalatok jelenléte és működése bizonyos területeken jelentős innovációkat eredményezett, és ez hasznosulhatott külföldi országok iparának fejlesztéseiben. Az akkori állami irányítású, illetve tulajdonú nagyvállalatok, például a Diósgyőri Vasgyár, éppúgy világhírűek és nyereségesek voltak, akárcsak a MÁV. Az oktatás mellett az 1920-as évek közepétől a költségvetés jelentős részét (22%-át) fordították a mezőgazdaság, a bányászat és az ipar támogatására.⁶

Gróf Bethlen István kormánya nagy mértékben támogatta a vas- és fém-, valamint az építőipart. Trianon után, tehát szinte minden ásványkincs, az ipar számára alapvető nyersanyagbázis elvesztése után létfontosságú volt új iparágak kifejlesztése, amelyekben – mai kifejezéssel élve – a „hozzáadott érték” dominál. Ezért „stratégiai ágazatként” kezelték a finommechanikát, az elektrotechnikát, a híradástechnikát, az élelmiszer-, a gyógyszer- és textilipart, valamint az optikai ipart.⁷ A szakirodalomban gyakran felbukkan a rekonstrukció válsága, „a konszolidáció válsága” kifejezés. Ez mintegy a gazdasági rekonstrukciót követő válsághatásokra reflektál.⁸ Ám véleményem szerint a bethleni konszolidáció sikereit mindez nem negligálhatja.

4 Rádóczy 1984, 23–25.

5 Kádár 2015, 80.

6 Gróf Bethlen 2018, 138–159.

7 Uő, 154.

8 Romsics 1991.

A gazdasági világválság mint jelenség. Bethlen és a válság

„Én ott állottam a nemzet betegágyánál, amikor a forradalmak után lázban delirálva feküdt és orvosai nem tudták, hogy a beteg a reggelt megéri-e? Hol vagyunk mi ma ettől az állapottól? És ne higgye senki, hogy a gyógyulás magától ment. A világon semmi sem megy magától.”⁹

Niels Bohr dán fizikus volt az első, aki rámutatott a jóslás bonyolultságára, különösen, ha az a jövőre vonatkozik. Minden előrejelzés tekintetében, amely megpróbálja meghatározni, milyen főbb geopolitikai trendek fogják formálni a világrendet 2035-ben, több bizonytalansági faktorról találkozhatunk. Nem csak lehetetlen minden lehetséges tényezőt figyelembe venni, de az ún. „fekete hattyú” események esélye is fennáll. A „fekete hattyút” úgy definiálhatjuk, mint kiszámíthatatlan és előre nem látható, gyakran rendkívüli következményekkel járó eseményeket, amelyek bekövetkezése esetén a többi előrejelzés, prognózis érvényét veszti.¹⁰ Értelmezhetjük a gazdasági válságokat is így, abban a keretben, hogy azok a gazdaságtörténet részei. Különösen igaz ez az 1929. évi világgazdasági válságra, amely Bethlen István pályájában is egyfajta fordulópontot eredményezett.¹¹

A gazdasági válság jelenségét a konjunktúra mellett rövid-, közép- és hosszútávú szinteken is tapasztalhatjuk, több szerző rámutat arra, hogy világunk mennyire sérülékeny.¹²

Bethlen írásaiban több esetben állít fel diagnózist a gazdasági válsággal kapcsolatban. Tudta jól, hogy a nemzet életét és munkáját ez a válság jó pár évre visszavetette. Pénzügyi eszközökkel a mai helyzet éppen ezért nem is gyógyítható; csak a kereskedelempolitika eszközeivel lehet megfelelően kezelni.¹³

Mit is tett a kormány? – tette fel magának a kérdést egy rendezvényen. Az 1926-os program alapján csökkentette az adónemeket, kereskedelmi szerződéseket kötött, földhöz juttatta az új földbirtokosokat, új betegségi és balesetbiztosítási törvényt alkotott, lakásépítési programot hirdetett.¹⁴

Bethlen 1928. március 4-i és 1929. január 15-i diagnózisában megállapította, hogy az ellenzéki padokból gyakran azt állítják, hogy „a Bethlen-kormányt nem lehet megbuktatni. Gazdasági krízisről beszél mindenki. A jelszó az, hogy talpra kell állítani magángazdaságunkat. Azt mondják, csőd előtt állunk, hogy mindig rosszabb lesz a gazdasági helyzet, nincs remény. Mérföldtávon túlzásnak vélte mindezt. Kétségtelenül mutatkoztak a gazdasági vál-

9 Bethlen I. 1933, 16–17.

10 Taleb 2010, 151.

11 Garai–Szalai–Szőke 2017, 21–22.

12 Moderne Wirtschaftsgeschichte 1996.

13 Bethlen II 1933, 227–228.

14 Bethlen II 1933, 198–199.

ság jelei, de nemcsak Magyarországra volt ez jellemző, hanem az egész világon.” Rámutatott a magyar sajátosságra, hogy az a baj, „hogy két kritikus görbe egyidőben kulminál”, nevezetesen a piac és a hitel válsága.¹⁵

Bethlen 1929. október 15-i értelmezése szerint az a válság, amelyen mezőgazdaságunk keresztülmegy, a közélet legfontosabb és legéletbevágóbb kérdése. Állította, hogy a gazdasági válság nem speciális magyar jelenség volt. Azt is mondotta, és gondolta, hogy nem vállalja és nem vállalhatja a felelősséget olyan viszonyokért, amelyek vis major következtében állottak elő. A mutatkozó jelenségek következményeit azonban sokan politikai szempontból a kormányra akarták hárítani.¹⁶

De milyen is volt az a bizonytalan gazdasági jelenség, amit világgazdasági válságnak¹⁷ neveztek? A New York-i értéktőzsdén a „nagy tőzsdehossz” után tört ki az óriási eladási pánik, részvényárak zuhanását követően, s egyben leálltak ezzel párhuzamosan a banki hitelezések. A válság továbbterjedt, 1931 májusában a bécsi Creditanstalt beszüntette a kifizetéseket. Az USA gazdasági teljesítményét jól mutatja, hogy 1921–29 között nettó adósból nettó hitelezővé válik, ugyanakkor az átlagos növekedési ráta 4,8%-os volt. Hoover 1928-ban megfogalmazta az örökké tartó prosperitás fogalmát. Ezzel szemben a liberális gazdaságpolitika összeomlását láthatjuk, a legnagyobb visszaesés (1929–33: 29%), majd letérést az aranystandardról, majd leértékelés után (kb. 60%-ra) visszaállást rá (1933). Ekkor mintegy 15 millió ember munkanélküli (az ipari munkaerő csaknem fele) volt.

A válság elterjedését segítették elő az alábbi tények:

- Az amerikai befektetők nem vállaltak új befektetéseket Európában, korábbiakat eladták;
- a bankcsődök, pánik továbbterjedése;
- Nagy-Britannia letérése az aranystandardról, azt mások is követik;
- a gazdasági nacionalizmus (devizakereskedelmi korlátozások, kvóták), külkereskedelem csökkenése;
- az árupiacon csökkenő, nyomott árak;
- a munkanélküliség;
- a jóvátétel, háborús kölcsönök kérdése, Németország, Young, majd Dawes terv;
- a nemzetközi együttműködés hiánya.¹⁸

¹⁵ Bethlen II 1933, 198., 199–200., 214–216.

¹⁶ Bethlen II 1933, 227–228.

¹⁷ Sinn 2010.

¹⁸ Berend T. 1987, 297–302., valamint Hansen 2001.

A válság jelenségként történő értelmezésében még nincs általános egyetértés abban, hogy mi okozta közvetlenül a válság kitörését. A magyarázatokat pénzügyi okokra vezették vissza, hogy a pénzmennyiség drasztikusan csökkent (USA, majd máshol is), illetve a „dologi szektor”: fogyasztási és beruházási kiadások csökkenésére (multiplikátor hatás). De az előzetesen bekövetkezett mezőgazdasági depresszió, az aranystandard rendszer: a világ aranykészleteinek szűkössége, egyenlőtlen eloszlása stb. is szerepet kapott ebben.

A legtöbben – Rondo Cameron is – az átfogó megközelítést ajánlja. Több tényező, pénzügyi, nem pénzügyi rendszerére és hatására vezetik vissza, így az első világháború békeszerződéseire, az aranystandard rendszer összeomlására, a kereskedelem zűrzavarára, nacionalista gazdaságpolitikákra.

Súlyosságának és tartósságának okaiban már szélesebb az egyetértés. A válságnak hosszú távú következményei lettek, hogy az állam gazdasági szerepvállalása erősödött, a gazdaságpolitikai attitűdök megváltoztak (keynesi forradalom), valamint a fejlődő országok (pl. Latin-Amerika) importhelyettesítő iparágak kiépítését eszközölték, illetve megerősödtek a szélsőséges mozgalmak.

Az orosz Kondratyev elmélete a gazdaságilag mérhető hosszú hullámok sajátos mozgásaira hívta fel a figyelmet s rámutatott, hogy azok a túltermelési válságok igazán veszélyesek, amelyek a lefelé szálló ciklusok mélyén jelentkeznek.¹⁹

Varga Jenő úgy vélte, hogy a kapitalizmus szokásos túltermelési válsága már a monopolkapitalizmus talaján létrejövő válság, ami különös súlyosságot ad a folyamatnak.

A különböző magyarázatoktól függetlenül a világgazdaság egyre jobban integrálódó gazdaságot jelentett már a harmincas években, tehát a föld különböző pontjain végbemenő gazdasági folyamatok azonnal éreztethették hatásukat a világ egy másik pontján, hogy aztán hogyan, milyen erősséggel, az már az adott ország társadalomszerkezetétől, gazdasági struktúrájától is függött.²⁰

A termelési, a forgalmazási és a társadalmi síkon is jelentkező problémák együttes hatása az államhatalmakat arra ösztönözte, hogy a hagyományos elzárkózás, a gazdasági folyamatok bizonyos távolságból való szemléletén változtassanak. A pénzügyi válság természetesen a központi pénzügyintézetek, jegybankok szerepét amúgy is felértékelte, megoldása azonnali állami beavatkozást igényelt, s így az államok hasonló szükségintézkedésektől vártak kezdeti sikereket. Németország mintájára sok országban – főleg a közép-európai országokban – bevezették a kötött devizagazdálkodást, ami megszüntette a nemzeti devizák szabad átváltását, minden devizaügyletet a nemzeti bank hatáskörébe utaltak. Az ekkor már összefüggő világgazdasági rendszer miatt szükség volt nemzetközi szintű rendezésre is, mert néhány alapvető területen az érdekek megegyeztek: egységes elvek alapján kellett szabályozni a nemzetközi devizaáramlást, nemzetközileg is működőképes hitelrendszerre volt szükség, valamint ösztönözni kellett az országok közötti kereskedelmi forgalmat.

19 Cameron 1994, 420–425.

20 Berend T. 1987, 299.

A legtöbb ország feladta a válság alatt az aranystandardot, 1933 áprilisában a dollárt is függetlenítették az aranytól, azonban sok európai kormány vonakodott az angol és amerikai gyakorlattól. A világ számos valutaövezetre bomlott.

A hitelezési és nem utolsó sorban a központi európai problémának számító német jóvátétel ügyében is születtek elképzelések. Ezen probléma feloldásában mérföldkőnek számított az 1932. június 16-tól július 9-ig üléselő lausanne-i konferencia, amelyen a legfontosabb államok vezetői és pénzügyi szakemberei gyűltek össze, s a Hoover-moratórium gazdasági hatásairól és a német jóvátételekről tanácskoztak. A központi kérdés az volt, hogy fizesse-e továbbra is Németország a jóvátételeket, és ha igen, milyen feltételekkel. Az utolsó fontosabb nemzetközi együttműködést célzó egyezmény 1933-ban jött létre a londoni Világ gazdasági Konferencián. A Népszövetség már az 1932-es lausanne-i kongresszus után javasolta, hogy ezen az ülésen napirendi pontként szerepeljen az aranystandard ügye, a vámok és importkvóták felszámolásának kérdése. Az USA részvétele ezen a konferencián alapvető volt, mert időközben Hoover elnököt Rooseveltt váltotta fel, és nem lehetett tudni, hogy az új elnök gazdaságpolitikája és nemzetközi pénzügyekben vallott politikája mit hozhat az európai államok számára. Cordell Hull külügyminiszter beszédében a gazdasági elzárkózás, a gazdasági nacionalizmustól való elfordulást hirdette meg, a nemzetek egymásra utaltságán alapuló nemzetközi együttműködést és a szabadkereskedelmet helyezte előtérbe. Kezdeményezte az áru- és fizetési forgalom liberalizálását, a valuták stabilitásának megteremtését.

Időközben Rooseveltt megváltoztatta ezzel kapcsolatos álláspontját, az elnöki koncepció egyre inkább nacionalista jelleget öltött. Az elnök távirata arról értesítette a konferencia résztvevőit, hogy „a nemzet egységes belső rendszerét” fölé helyezi a nemzetközi egyezmények által kiváltott gazdasági visszaesésnek.²¹

A londoni konferencia végül is csalódást váltott ki, az új elnök ekkor még nem állt elő releváns változtató tervekkel, így a világméretű kezdeti oldódásból inkább mindenhol befelé fordulás következett. Samuelson is a „történelmi véletlenek egész sorozatáról” beszélt.²² Az egyik legérdekesebb magyarázatot John Kenneth Galbraith adta könyvében, ami először 1954-ben jelent meg (az 1929-es válság 25 éves évfordulójára), azóta többször is kiadták. Az 1929-es spekulatív tőzsdepiaci buborék „lélekrajzát” humor és ironia jellemezte.²³

A Nagy Válságot jelentő hosszú, nehéz időszak alatt az 1929-es év egy amolyan misztikus évvé vált az emberek szemében, akik abban hittek, hogy valahogy vissza tudnak menni 1929-be, amikor még minden biztató volt. Felteszi a kérdést, hogy mi okozta a „spekulációs orgiát” 1928 és 1929-ben? Véleménye szerint az olcsó hitel – nem annyira fontos. Ami igazán az, a „hangulat”: mindent átható önbizalom, optimizmus; hit abban, hogy a hétköznapi ember is gazdaggá válhat; hit a vezetőkben, a jó szándékban. Megtakarítások nagy mennyi-

21 Kaposi 1998, 42.

22 Kaposi 1998, 37.

23 Galbraith 2009.

sége jellemezte mindezt, illetve a spekuláció következményeivel szembeni „immunitás” elmúlása (bár voltak visszaesések, amelyeket mindig újra fellendülés követett).

Galbraith szerint volt az amerikai gazdaságnak öt „gyöngye pontja”, amely valószínűleg nagyban hozzájárult a recesszió mélységéhez és elhúzódásához:

A jövedelmek rossz elosztási szerkezete

A rossz vállalati struktúrák

A rossz banki struktúra

A fizetési mérleg egyensúlyának kétséges helyzete

A „közgazdasági intelligencia” szegényes állapota²⁴

3. A Bethlen kormány válságkezelő intézkedései

A válság kezelésére Bethlen leírta/annak adott hangot beszédeiben, hogy már az 1926-os programjának megfelelően az alábbi lépéseket tette kormánya:

Az egyik, hogy biztosítani akartuk azt, hogy a budapesti tőzsdén a gabonaárak a világparitásnak megfelelően jegyeztessenek.

A másik lényeges intézkedés az volt, hogy a vidéken megfelelő paritásban vegyék meg a gazdák gabonáját.

A harmadik a boletta létesítése volt. Ez abból állt, hogy a gazda három pengővel többet kapott a gabonájáért, mint amennyit kapott volna abban az esetben, ha ez az intézkedés nem történt volna meg.²⁵

Úgy vélte, hogy a mezőgazdasági krízis sem magyar krízis, hanem európai válság, nemzetközi tényezővel álltak szembe. Az egyik a búza árának világméretű (világkartell) megoldása lehetett volna. A másik a Páneurópa-gondolat gazdasági megvalósítása lett volna mezőgazdasági téren. A harmadik regionális megegyezések létesítése. A kormány támogatta mind a három lehetőséget.²⁶ Az átmeneti intézkedések közül a pénzügyminiszter törvényjavaslatot dolgozott ki, a következő állami költségvetés kiadási oldalát harmincmillióval akarták leszállítani. Véleménye szerint fontos megoldás lehet a munkanélküliek munkához való juttatása. Jól látta, hogy közmunkákat kell szervezni, többek között lakásépítő akciót, vasúti beruházási programot is. Fontos volt az útépítési program, valamint az ínségakció.²⁷

24 Galbraith 2009, 168–197. „Cause and Consequence” fejezet.

25 Bethlen II 1933, 300–301.

26 Bethlen II 1933, 305–306.

27 Bethlen II 1933, 310–313.

Az osztrák–magyar nemzetközi döntőbíróság

Ebben a nagyon nehéz gazdasági helyzetben nyílt némi remény arra, hogy a nemzetközi vegyes döntőbíróság előtt sikerrel képviselje Bethlen Magyarországot az egykori Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyonának megosztása ügyében. A formai megalakulás után a Magyar Királyság egy főkeresetet és két mellékkeresetet nyújtott be a lausanne-i osztrák–magyar döntőbírósághoz. 1930. december 27-én a főkeresetben több, mint félmilliárd aranykorona igényt támasztott az egykori közös vagyonrészt illetően.²⁸ Az osztrák–magyar nemzetközi döntőbíróságnak Agostino Soldati volt a svájci elnöke, aki az 1926-évi Bethlen elleni merénylet elkövetőjének perében az egyik svájci bíróként ítélezett. Soldati a szakma szabályait követte ismereteink szerint a vagyonmegosztási eljárás során.

4. Bethlen felfogása válság idején, a hazai és nemzetközi környezete

Bethlen felismerése az volt, hogy nemcsak gazdasági, hanem bizalmi krízissel állt szembe. Úgy érezte, hogy igenis becsülettel kitartott tíz évig és tíz év becsületes munkáját kötelességének tartotta megvédeni azokkal szemben, akik talán ekkor megdöglőn cselekedtek és véleménye szerint a nemzetet ezzel csak bajba viszik. A magyar gazdaság ebben a drámában súlyos exportkényszerrel küzdött, immár nem a hitel vetődött fel, hanem a piac megszerzésének szükségessége. A kulcskérdés a piac keresése, árupiaci nyitás volt.²⁹

Bethlen jól tudta, hogy Magyarországnak az öt államon kívül éppen olyan szükségünk van az olasz, a svájci, a német és a francia piacra és más piacokra, mint Csehország és Ausztria piacaira is. A kontingens-rendszernek a teljes mértékű alkalmazása technikai nehézségekbe is ütközött véleménye szerint. Itt nemcsak gabonáról és állatról, nemcsak vajról, nemcsak a cukorról és egyéb terményekről volt szó, hanem a terményeknek egész soráról.

Bethlen azt hangsúlyozta írásaiban helyesen, hogy minden gyakorlati politikusnak tisztában kellett lennie azzal, hogy két kérdést kell megoldania.

Az egyik az, hogy a belpolitika terén miként indíthatja meg az új életet, az állami intézményeink működését és miként alakítja át azokat a kor követelményeinek megfelelően.

De volt ennél nagyobb, nehezebb feladat is: miként alkalmazzuk a nemzet működését, funkcióit az egészen megváltozott, az átalakult Európa viszonyaihoz, más szóval hogyan

28 Szávai 2004.

29 Bethlen II 1933, 315., valamint Ránki 1983, 341–385.

lehet harmóniába hozni azokkal a feltételekkel.³⁰ Nemzetközi téren egy sor megoldás igyekezett a világgazdasági válság negatív hatásait enyhíteni:

Briand-terv 1929. szeptember 25. és 1930. május 1.

A varsói agrárkonferencia 1930. augusztus 28–30.

A német-osztrák vámunió terve 1931. március 21.

Brocchi terv 1931. április

Beneš-terv 1931 ősze

Az angolok terve (londoni kísérlet) 1932. január 17.

A Tardieu-terv 1932. március 2.

A stresai konferencia 1932 szeptembere

A Római jegyzőkönyvek 1934. március³¹

5. A válság és a lemondás körülményei. Összefüggések

Bethlen István a Nemzetek Szövetsége genfi központjában tartózkodott, amikor az épületből kilépése után Jusztth Iván pofon ütötte 1926. június 10-én. A per lebonyolítása után a salamoni ítélet 1927. január 25-én született meg, az esküdtszék kimondta a merénylő bűnösségét, elzárásra és némi pénzbüntetésre, valamint Svájcból tízéves kitiltásra ítélte. Az ítélettel senki nem volt elégedett. Ebben a perben a vádlott részéről is többször elhangzott a frankhamisítási botrány, Bethlen érintettsége – a bizalom és a kifáradás ténye – maga ír arról, hogy a mérgezett támadások megőrlték idegei ellenálló erejét.³² Bethlen István gróf 1926. szeptember 24-én levelet írt Horthy Miklóshoz lemondása ügyében, amit 1926. október 14-én minisztertanácsi ülés követett. A kormány alkotmányos kötelessége a bizalmi kérdés felvetése. Mindez formális volt. Horthy „bizalma a kormányban nem ingott meg.” 1926. október 15-én megalakult az új Bethlen kormány.³³

A másik ilyen ügy, ahol személyes érintettsége volt, esetlegesen a lemondás, vagy az átmeneti visszavonulás gondolata foglalkoztatta, az ún. optáns kérdés volt. A román–magyar, magyar–cseh és délszláv–magyar birtokperek (optáns perek) a húszas évek elejétől formálódtak. A román kormány a trianoni békeszerződés 63. és 250. cikkelyei ellenére, ami szabályozta az állampolgársággal, egykori javakkal kapcsolatos vitás ügyeket, az 1921. évi július 30-án kelt földbirtoktörvény alapján a magyar állampolgároknak Romániához átszatolt területeken fekvő ingatlanjait kisajátította.

30 Bethlen II 1933, 319–320.

31 Gulyás 2013, 143–152.

32 Zeidler 2013, 168–206.

33 Szinai–Szűcs 1965, 72–80.

Erre a magyar kormány a Nagykövetek Tanácsához fordult, s ez kimondta, hogy a probléma a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé tartozik.

A békeszerződés 239. cikkében a magyar állampolgárok felszólalásait vegyes döntőbíró-ság bírálta el.

A tulajdonosok a kisajátított ingatlanok értékének csak 1%-át kapták kézhez, részben a lej gyenge aranyárfolyama és az államkötvényben történő fizetés előnytelenége miatt. Adachi Mineichirō határozati javaslatát 1923. július 5-én a Tanács megszavazta, a brüssze-li határozatok alapján a döntést a két országra bízták.³⁴

A jogaikban sértett magyar földtulajdonosok ezekkel a tárgyalásokkal párhuzamosan a román–magyar vegyes döntőbíró-ság előtt pert indítottak a román állam ellen. A román kormány a döntőbíró-ság illetékessége ellen kifogással élt, hogy tudniillik a földbirtokreform-törvény nem esett a trianoni szerződés 232. cikkében és a IV. címhez csatolt függelékben szabályozott lefoglalás és felszámolás fogalma alá.³⁵ A döntőbíró-ság ezzel szemben az 1927. január 10-i határozatában magát illetékesnek mondta ki. Ezt követően a román kormány visszahívta képviselőjét a vegyes döntőbíró-ságból és ezúttal ő fordult a Nemzetek Szövetségének Tanácsához.³⁶

A román kormány érvei az illetékességre vonatkozólag nem álltak meg. Ezt az illetékességet a 250. cikk alapján feltétlenül meg kell állapítani.³⁷ A román agrártörvény rendelkezései és a nevelésesen kevés kártérítés ellentétben állt a nemzetközi jog általános elveivel, a szerzett jogok sérthetlenségének elvével. Így ellentmondott a trianoni szerződés 63. és 250. cikkelyeinek is, amelyek a nemzetközi jog általános elveinek megfelelően a magyar állampolgárok szerzett jogainak sérthetlenségét biztosították.³⁸

Az igazságügyi minisztérium 1923. augusztus 14-én bizalmas levélben tájékoztatta Bethlen Istvánt, hogy a kebelében működő Jogvédő Iroda milyen megvédendő ügyeket készített elő a román–magyar vegyes döntőbíró-ság elé, melyek benyújtási határideje az év végén járt le. Ezek az ügyek román és csehszlovák vonatkozásúak voltak, mivel ekkor még a magyar–dél-szláv (jugoszláv) döntőbíró-ság nem alakult meg. Ebben a jelentésben román viszonylatban 64 ingatlan és 59 ingóság, cseh-szlovák esetben 3 ingatlan és 18 ingóságra vonatkozó ügy szerepelt. Ezek jogi értelemben védhetőnek látszó ügyek voltak. Az Iroda foglalkozott még 806 román és egy csehszlovák vonatkozású ingatlanigénnyel, ezek azonban nem mutatták be a szükséges bizonyítékokat. Ezen kívül az iroda átvizsgált 271 román és 282 csehszlovák ingóságra vonatkozó igényt, de ezeket nem tartotta alkalmasnak a döntőbírói tárgyalásra.³⁹

A magyar–román tárgyalások 1927. március 17-től április 13-ig folytak, s nem tartoztak a problémamentes ügyek közé. A tárgyalások a nyugdíjakról, az alapokról és az alapítványok-

34 Varga 2021, 147.

35 Corpus Juris Hungarici 1922, 276–280.

36 Marburg 1928.

37 Corpus Juris Hungarici 1922, 294–295.

38 Szászy 1928, 572–587.

39 MOL – ME – K 28 149. csomó 249. tétel. 791/1923. sz. irat.

ról, a történelmi levéltárakról, és a közigazgatási irattárakról folytak. A megbeszélések lényeges eleme volt a kettős adóztatás kérdése, de további szabályozást igényelt azoknak a helyi-érdekű vasutaknak a kérdése is, amelyeket a határ szelt ketté.⁴⁰

A román fél a külügyminisztériumban tartott értekezleten az utódállamokkal kapcsolatos tárgyalások során a javaslatlalt élte, hogy 1926. augusztus 15-re az összes utódállam bevonásával hívjanak össze egy értekezletet az állami nyugdíjak, a magyar alapok, az alapítványok, az irattár, és az adminisztrációs tartozások megoldására. A magyar fél válaszában kifejtette, hogy a cseh álláspont ismeretében nincs értelme a nyugdíj-tárgyalásoknak. A Gozsdu alapítvány kérdését – a magyar fél szerint – decemberig le kell tárgyalni.⁴¹

Szterényi Józsefet bízták meg az optáns ügygel kapcsolatos magyar vélemény megfogalmazásával, amit az 1928. október 15-ére összehívott minisztertanács előtt kellett ismertetnie.⁴² Több megoldási és fizetési módot dolgoztak ki, melynek egyik lehetséges módja a jóvátételhez kapcsolódott.⁴³ Több vád érte a magyar kormányt, amiatt, hogy maga Bethlen István is érdekelt volt az optánsügy rendezésében. Ezzel szemben Szterényi azzal érvelt, hogy Bethlen személyes anyagi érdekeltségei elé helyezte az ország politikai érdekeit.⁴⁴ A megegyezést a nagyhatalmak is sürgették és San Remóban megegyeztek a kisajátított területek nagyságáról. Nagy viták után a felek 578 556 kat. holdban összesen 130 millió aranykorona összeget fogadtak el kártérítési összegként.⁴⁵

Így kezdődtek meg a hágai jóvátételi konferenciák, melyek a Párizsban aláírt 1930. április 28-i egyezményekkel fejeződtek be. Robert Gower 1930. május 4-én levelet írt Bethlennek, amiben gratulált az optánsügy rendeződéséhez, egyúttal biztosította őt további támogatásáról.⁴⁶

A vegyes döntőbírósi perek jogosságát Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia nem ismerte el. Olasz kezdeményezésre hozták létre az Agráralapot, amely az agrárperekben átvette a kisantant államok alperesi szerepét. Kritikák érték a magyar kormányt azért, mert Hágában és Párizsban belement abba, hogy a jóvátételen felül fizet az optánsok kártérítésében. Bethlen érdekeltségét külön hangsúlyozták. A Párizsban elfogadott pénzügyi rendezések miatt a további vitáknak nem volt alapja. 1931-től Magyarország hamarosan valamennyi állami törlesztését, majd az 1932. július 9-én megkötött lausanne-i szerződés az összes jóvátétel és háborús adósság kifizetését felfüggesztette.⁴⁷ Az érintett arisztokraták közül gróf Andrássy Gyula 40 000 holdas kolozs- és tordaaranyosi, József királyi herceg 20 000 holdas borosjenői

40 MOL – ME – K 28. 7. csomó 29 tétel, 0193/1927. sz. irat.

41 Uo. 5341/1926. sz. irat.

42 Aradi 2002, 27., Lásd a témára vonatkozóan továbbá: Szterényi 1929. 190–199.

43 Aradi 2002, 31.

44 Uó, 33.

45 Uó, 35. Szterényi javasolt időpontja a San Remo-i tárgyalások kezdetét illetően 1928. november elseje volt.

46 Szinai–Szűcs 1972, 370.

47 Aradi 2002, 34–38.

birtokát, Bethlen István 5000 hold Kolozs megyei birtokait perelte a román államtól, Teleki Pál 3000 holdas Szatmár megyei birtokát, Nopcsa báró pedig 5000 holdas birtokát.⁴⁸

A világgazdasági válság legelőször a mezőgazdasági termények árának nagyarányú esésében mutatkozott meg, ami Magyarországot mint mezőgazdasági államot különösen súlyosan érintette. Ekkorra Magyarország Közép-Európa legeladósodottabb országává vált. A külső eladósodás tragédiája sok tanulsággal szolgál. Ezek közül a legfontosabb a mértéktartás. De fontos konzekvencia, hogy szervezetükben, struktúrájukban tönkrement országok megújítása nem történhet uzsorakamatra.⁴⁹

A kormányzó bizalomvesztésének tényéről több szakmunkában olvashatunk. Figyelemre méltó az 1931. február 20. – március 5. között tartott koronatanács megszervezése, ami a gazdasági és politikai válság ügyében történt. Az államfő és a kormány közötti fokozottabb együttműködést célozta ez, a minisztertanácson Horthy is részt vett, a kormányfő rendszeres kihallgatásra volt kötelezve a kormányzónál. A koronatanács jegyzőkönyvét Gömbös Gyula vezette.⁵⁰

Ezzel szemben Bethlen úgy vélte, joggal talán, hogy valóban csoda, világraszóló csoda, hogy élünk, és az, hogy ezt a tízéves korszakot megéltük.

Horthy Miklós Magyarország kormányzója az országgyűlés képviselőházát 1931. június 6-án feloszlatta és az új országgyűlést 1931. július 18-ra hívta egybe. Bethlen István gróf miniszterelnök 1931. június 14-én Debrecenben programbeszédet mondott, majd augusztus elsején felszólalt a képviselőházban. Ebben szembenézett a vádakkal, hogy túlméreteztük a költségvetést és hogy tékozló politikát folytattunk. „Mert ha ez igaz, ha igaz az, hogy a magyar kormány túlméretezte költségvetését, ha igaz az, hogy tékozolta az ország pénzét, akkor elismerem, hogy a tisztelt képviselő uraknak igazuk van, amikor azt mondják, hogy a felelősségnek legalábbis egy része a kormányt is terheli.”⁵¹

Azután jött a harmadik korszak, amikor a világválság eseményei részben már feltűntek a láthatáron, ezeknek a költségvetésre gyakorolt befolyása is kezdett mutatkozni. A kölcsönt még mindig nem vehettük fel, tekintettel a jóvátételi kérdés elintézetlen voltára és a pénzpiac helyzetére. Ebben vannak a vádaknak azok az alig észrevehető eltérései, amelyek a való igazsággal nem egészen egyeztethetők össze. Bethlen átvitt értelemben a magyar pénzügyi függetlenség aranygyapjáról beszélt.⁵²

Az angol kölcsön sikertelen volt, de a francia kölcsön ügye 1931. augusztus 14-én realizálódott. A kormányfő sokat fáradozott mégis, hogy az ország lélegzétvételhez jusson. Ezzel a gyorssegély jellegű kölcsönnel ugyan Magyarország elkerülte az azonnali pénzügyi összeomlást, de a kormányon már nem tudott segíteni.⁵³

48 Szávai 2007, 171.

49 Schlett 2015, 61–80.

50 Szinai–Szűcs 1965, 102–119. A gazdasági és politikai válság ügyében tartott koronatanács jegyzőkönyve.

51 Bethlen II. 1933, 342.

52 Bethlen II. 1933, 353.

53 Szinai–Szűcs 1972, 443. London, 1931. május 19. A Rothschild-Bankház levele Scitovszky Tibor-

Bethlen István gróf miniszterelnök feljegyzést készített Horthy Miklóshoz a kormányváltás megoldása ügyében. A fogalmazvány 1931. július 21. után az új országgyűlés idején készült, amikor már heves támadások indultak a kormánnyal szemben.

Bethlen javaslata a politikai helyzet megoldására:

1. Pénzügyi diktatúra bevezetése. A költségvetési egyensúly megteremtése és a Pengő védelme.

2. Ennek megfelelően a feladatot nemcsak a pénzügyminiszter, hanem a miniszterelnök tartja a kezében.

3. A pénzügyi diktátornak szakértelemmel kell rendelkeznie, olyan személyiségnek kell lennie, aki részt vett az előző kabinetben, ugyanakkor párton felül áll.

4. A pénzügyi diktátor elnöklete alatt kinevezett kabinet pártok feletti, szakférfiakból álljanak, ne vállalkozzék pénzügyi kérdés megoldására.

5. A jövőt illetően a külügyi tárca élén javaslata szerint Károlyi Gyula feltétlenül megtartandó. A honvédelmi tárca keretében a Gömbössel megbeszélteknél továbbmenő lényeges leépítést ne engedélyezzenek.⁵⁴

Annak ellenére, hogy Bethlen úgy érezte, hogy nem a kormánya a hibás a kialakult gazdasági helyzetért, végül kormánya 1931. augusztus 19-én beadta lemondását. Horthy Miklós, Magyarország kormányzója 1931. augusztus 22-én Károlyi Gyula grófot bízta meg a kabinet alakításával. Az új kormány 1931. augusztus 24-én mutatkozott be az egységes pártban.

Bethlen megfogalmazza a lemondás okait is. Kifejtette, hogy az elnöklése alatt álló kormány lemondott azért, hogy szabaddá tegye az utána következő kormány számára az utat, amelyet úgy látszik, hogy a folyton tornyosuló gazdasági nehézségek, a politikai és egyéb szenvedélyek, melyek a gazdasági helyzetet kihasználni akaró indulatok és – nem utolsósorban azok a jelszóképp felmerülő orvosszerek is, melyek nem voltak megfontoltak, hanem jelszavak maradtak, eltorlaszoltak.⁵⁵

Epilógus

A tanulmány néhány részkérdését kívánta megfogalmazni annak, hogy mi volt Bethlen István kormányfői munkájában a világgazdasági válság szerepe, különösen a lemondásának indokai között. Mint ahogy minden személyiség összetett, az egyes döntések mögött pedig köz-

---

hoz, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatójához a kölcsön kibocsátás akadályairól. Lásd továbbá: Vizi 2015, 77–91.

54 Szinai–Szűcs 1965, 138–141.

55 Bethlen II. 1933, 357.

vetlen, vagy közvetett okok is szerepelhettek. A lemondás hátterében komplex választ kell adnunk. A szakirodalomban több változat is megjelent, különösen igazolható az idegi kimerülés, ami már az 1926-os lemondásakor is jelen volt. A megfáradás tíz esztendő kormányzás után tapasztalható volt, mint ahogy a külföldi kölcsön (pénzügyi függetlenség) „aranygyapja” sem volt nézete szerint elfogadható. Az angol hitel meghíúsulása, a francia átmeneti segély Bethlen kontroll alatt tartását vetette fel sokakban, de volt olyan vélekedés is, hogy Bethlen távozása volt ennek a feltétele. A Bethlen-kormány bukását az államháztartási helyzet következményének tartották, de politikailag viszont semmiképpen sem volt indokolt, mivel az a nagy választási győzelmet követően meglepően hatott és rejtélyes volt.⁵⁶ Többször alakította át kormányát, sok esetben szükség szerint szaktárcákat is vezetett. Valószínűleg felmérte azt a bizalomvesztést is, ami a kormányzó részéről következett be, amikor is újjáélesztette a koronatanácsot éppen a gazdasági válság okozta gazdasági és társadalmi problémák megoldására. Mindenesetre a világgazdasági válság megrengette a legtöbb ország gazdaságát, egyre több írásban célzott arra Bethlen, ez nemzetközi jelenség, vis major a helyzet és nem a kormány a hibás annak hatásai miatt. Mégis – bár sokan átmenetinek gondolták a távozását, vagy ahogy ő maga, nem is véglegesnek –, hivatalosan nem tért vissza. Folyamatosak voltak a parlamenti támadások a rossz, vagy elmaradt intézkedések, a választójogi reform körül. Fontos lehetett döntésében a magánélet igenlése és a társadalmi kontroll megszüntetése, ami a magyar miniszterelnök körül zajlott. Egyszerre maradni és megoldani a gazdasági és társadalmi problémákat nem volt lehetséges. A hosszú, bizonytalan gazdasági állapot megszüntetését nem vállalta föl népszerűtlen intézkedésekkel, a feladatot másra bízta. Bethlen a képviselőházban 1931. augusztus elsején tartott beszédében kifejtette, hogy a képviselők nem a nemzetet jelentik. Az egyes képviselők, akik képviselhetnek egy frakciót, egy pártot. „De az egyetemes nemzet bizalma nem önöktől függ” – fogalmazott.⁵⁷

1932. szeptember 21-én utóda, Károlyi Gyula is lemondott, aki úgy kommentálta Bethlen állandó irányítási szándékát, hogy az, aki dirigál, és ezt teszi, az viselje a felelősséget is. Sokan Bethlent várták vissza, de ő kitért. Indokul hozta fel a jóvátétel és az optáns kérdés ügyét. A világgazdasági válság még mindig tombolt. Ebben a helyzetben a kormányzó immár a második embert, Gömbös Gyulát nevezte ki.⁵⁸ ■

56 Neubauer 1936, 116., Gulyás 2013, 151–153., Romsics 1991, 222–237.

57 Bethlen II. 1933, 356.

58 Romsics 1991, 242–243.

Források

Magyar Országos Levéltár (MOL) – Miniszterelnöki Iratok (ME) – Kisebbségi és Nemzetiségi Osztály (K 28) 1–7., 149. csomó.

Hivatkozott irodalom

- Aradi 2002.** Aradi Gábor: A San Remo-i tárgyalások magyarországi előkészítése. *Levéltári Szemle*, 42. (2002) 3. szám, 24–38.
- Berend T. Iván 1987.** Berend T. Iván: *Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép-és kelet-európai történetének interpretációja. III., bővített kiadás.* Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 297–302.
- Bethlen I. 1933.** *Gróf Bethlen István beszédei és írásai.* Első kötet. Genius, Budapest, 1933.
- Bethlen II. 1933.** *Gróf Bethlen István beszédei és írásai.* Második kötet. Genius, Budapest, 1933.
- Cameron 1994.** Cameron Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig.* Maecenas Kiadó, Budapest, 1994. 420–425.
- Corpus Juris Hungarici 1922.** *Corpus Juris Hungarici* (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek.
- Kádár 2015.** Kádár Béla: Trianontól a győri programig. Gazdaság és gazdaságpolitika a Horthy-korszakban. *Rubicon*, 26. (2015) 3. szám, 76–81.
- Marburg 1928.** Ernst Marburg: Der rumänisch-ungarische Optantenstreit vor dem Gemischten Schiedsgericht und dem Völkerbund. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Enteignung im Völkerrecht. [Vorw.: K. Strupp]: *Frankfurter Abhandlungen zum Kriegsverhütungsrecht.* Heft 8. Leipzig, 1928. (2 Ex.)
- Farkasfalvi 1930.** Farkasfalvi Sándor: Erősebb-e a gyáripárunk, mint a háború előtt? *Magyar Statisztikai Szemle*, 8. (1930) 1. szám, 20–28.
- Galbraith 2009.** Galbraith John Kenneth: *The Great Crash 1929.* Houghton Mifflon, Boston – New York, 2009.
- Garai–Szalai–Szőke 2017.** Garai Nikolett – Szalai Máté – Szőke Diána: A világrend 2030-ban. A globális politikai, gazdasági és társadalmi trendek vizsgálata. *Külgügyi Szemle*, 16. (2017) 4. szám, 3–27.
- Gróf Bethlen 2018.** Gróf Bethlen István: „A bethleni konszolidáció” gazdasági teljesítménye Sikerek és máig ható tanulságok. *Polgári Szemle*, 14. (2018) 1–3. szám, 138–159.
- Gulyás 2013.** Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931.* Attraktor, Máriabesnyő, 2013.

- Hansen 2001.** Hansen, E. Damsgaard: *European Economic History. From mercantilism to Maastricht and Beyond*; Copenhagen Business School Press, Copenhagen, 2001.
- Kaposi 1998.** Kaposi Zoltán: *A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998.
- Moderne Wirtschaftsgeschichte 1996.** Gerold Ambrosius – Dietmar Petzina – Werner Plumpe: *Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*. Oldenbourg, München, 1996.
- Neubauer 1936.** Neubauer Ferenc: *Küzdelmes évek Csonkamagyarország gazdasági történetéből*. Uj-Somogyi Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság, Kaposvár, 1936.
- Rádóczy 1984.** Rádóczy Gyula: *A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981)*. Corvina Kiadó, Budapest, 1984.
- Ránki 1983.** Ránki György: Hitel vagy piac. In Ránki György: *Mozgásterek, kényszerpályák*. Magvető, Budapest, 1983.
- Romsics 1991.** Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarországtudományi Intézet, Budapest, 1991.
- Schlett 2015.** Schlett András: Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban. *Közép-Európai Közlemények*, 8. (2015) 4. szám, 61–80.
- Sinn 2010.** Sinn Hans Werner: *Kasino Kapitalismus. Wie es zur Finanzkrise kam, und was jetzt zu tun ist*. Ullstein, Berlin, 2010.
- Szászy 1928.** Szászy István: *Az államok közötti utódlás elmélete*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1928. 572–587.
- Szávai 2004.** Szávai Ferenc: *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004.
- Szávai 2007.** Szávai Ferenc: A Monarchia felbomlásából adódó vitás elszámolások. In Dévényi Anna – Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004. 160–180.
- Szinai–Szűcs 1965.** Szinai Miklós – Szűcs László – Teleki Éva (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- Szinai–Szűcs 1972.** Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): *Bethlen István titkos iratai*. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest], 1972.
- Szterényi 1929.** Szterényi József (szerk.): *Közgazdasági Enciklopédia II. kötet*. Athenaeum irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest, 1929.
- Taleb 2010.** Nassim Nicholas Taleb: *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: "On Robustness and Fragility"*. Penguin Random House, New York, 2010.
- Tomka 2011.** Tomka Béla: *Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon (Economic Changes and Consumption in 20th Century Hungary)*. In Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác (szerk.): *A mi 20. századunk*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2011.
- Varga 2021.** Varga Lujza: *Magyar képviselő a Népszövetségben az 1920-as években*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2021.

- Vizi 2015.** Vizi László: A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929–1932). *Közép-Európai Közlemények*, 8. (2015) 1. szám, 77–91.
- Zeidler 2013.** Zeidler Miklós: Móres, avagy Bethlen István megpiricskeltetése. *Múltunk*, 58. (2013) 3. szám, 168–206.

ABSTRACT

István Bethlen and the Great Depression

On April 14, 1921, István Bethlen was appointed Prime Minister by Governor Miklós Horthy. His name symbolizes a whole era, the more than ten-year-period of the Bethlen consolidation is associated with his name. However, his governance was not smooth, as he had numerous conflicts with the opposition and in foreign relations. He symbolically resigned in the autumn of 1926 which Horthy refused to accept. It was during the Great Depression that his actual resignation took place, and this paper will attempt to present the factors that played a role in this, particularly the Great Depression. His speeches, writings, the contemporary and current publications explain the need for a complex approach to the problem.

KEYWORDS: Great Depression, the crisis of consolidation, optant lawsuits, Franc affair